

УДК 378.046-021.68:80 (477.7)

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi45.78>

Кохановська О. В.,
orcid.org/0000-0001-7294-173X

ВПЛИВ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ НА ЗМІСТ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ПІВДЕННИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ (40-ВІ РР. ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

У статті проаналізовано вплив мовної політики в освітній галузі на зміст підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін південних областей України в 40-ві рр. ХХ – на початку ХХІ ст.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними реаліями розвитку освіти України та її освітніми тенденціями, серед яких відзначено формальність процесу переходу значної частини загальноосвітніх навчальних закладів південних областей України на навчання державною мовою, недостатній рівень володіння мовленнєвими навичками багатьох випускників загальноосвітніх навчальних закладів для їхньої соціалізації в українському суспільстві.

У статті зауважено, що проблемою освітнього простору південної частини України зазначеної доби є використання української мови як мови корінного населення та російської мови як мови колишньої метрополії, що спричинено, передусім, історичними подіями минулих років. Висвітлено основні тенденції поетапної трансформації змісту підвищення кваліфікації вчителів-філологів на Півдні України під впливом державної мовної політики, яка здійснювалась протягом відповідних часових проміжків.

Проведене дослідження дало змогу зробити висновок проте, що освіта є соціоутворювальним чинником регіону. Засилля російської мови в освітньому процесі шкіл у досліджуваній період викликано недостатньою увагою до викорінення цієї проблеми загалом і в системі післядипломної педагогічної освіти зокрема. Праця вчителя-філолога в умовах сучасного освітнього простору і, як наслідок, всієї системи післядипломної педагогічної освіти орієнтовані на обов'язкове користування й оволодіння здобувачами освіти державною (українською), рідною (національною, регіональною) мовами і, принаймні, однією іноземною (як правило, мовою держав-членів Європейського Союзу (англійська, німецька, французька, шведська та ін.) мовою, насамперед, у сфері комунікації.

Ключові слова: мовна політика, освітня галузь, підвищення кваліфікації, вчителі-філологи, Південь України.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблем післядипломної педагогічної освіти обумовлена змінами в системі національної освіти. Національноорієнтована шкільна освіта є важливою складовою суспільного прогресу, оскільки цілісний українознавчий підхід до шкільної мовно-літературної освіти сформує національносвідомого громадянина України.

Зважаючи на сучасні освітні реалії: формальність процесу переходу значної частини загальноосвітніх навчальних закладів південних областей України на навчання державною мовою, недостатній рівень володіння мовленнєвими навичками багатьох випускників загальноосвітніх навчальних закладів для їхньої соціалізації в українському суспільстві, – виникає необхідність співвіднесення означених проблем у контексті розбудови національної української школи з удосконаленням професійності вчителів-філологів у системі післядипломної освіти, їхньою фаховою діяльністю. Таким чином, проблема виявлення й обґрунтування напрямів і тенденцій розвитку підвищення кваліфікації вчителів загальноосвітніх закладів, а також проєкція проблем шкільної

мовно-літературної освіти та реалізація державної мовної політики на зміст системи підвищення кваліфікації педагогів у різні роки має як науково-теоретичне, так і практичне значення.

Аналіз досліджень. Мовна політика в освітній галузі вже досліджувалася багатьма вітчизняними науковцями. Зокрема вивчення різних її аспектів здійснили Л. Булаховський, М. Васьуленко, І. Вихованець, Л. Масенко, Л. Мацько, М. Пентиліук, А. Погрібний, О. Пономарів, В. Русанівський, Л. Ставицька, О. Тараненко, О. Ткаченко, І. Фаріон, Ю. Шевельов, І. Ющук та ін. Водночас маємо констатувати недостатню кількість праць з історії педагогіки, які б висвітлювали регіональні особливості означеної проблеми. Малодослідженою залишається проєкція проблем шкільної мовно-літературної освіти та реалізація державної мовної політики на організацію підвищення кваліфікації педагогів-філологів, що є засобом переорієнтації працівників освітньої галузі щодо змісту навчання, зміни ідеологічних чи ціннісних орієнтирів.

Мета статті – проаналізувати вплив мовної політики в освітній галузі на зміст підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін південних областей України в 40-ві рр. ХХ – на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на нормативну класифікацію ООН, світову та європейську практику зауважимо, що Україна є однонаціональною державою з наявними багатонаціональними регіонами (Автономна Республіка Крим, Донецька, Луганська та Одеська області). Зауважимо, що росіяни в Україні є не регіональною меншиною, а національною, а російська мова не міноритарна, а є мовою однієї з національних меншин [2].

Проблема освітнього простору в Україні – це використання в ньому української мови як корінного населення та російської мови як мови колишньої метрополії. У південних областях України російська мова залишається мовою спілкування в значній частині шкіл, які за офіційним статусом є українськомовними, тобто їхній статус є формальним: українською викладаються навчальні дисципліни, спілкування між учителями й учнями, батьками і вчителями здійснюється російською. Причиною цього є засилля російської мови в освітньому просторі шкіл до 1991 року, хоч ще реформа 1984 року стала поштовхом для перебудови національноспрямованої освіти.

Розглянемо детальніше роботу вчителів над утвердженням національної українськомовної політики в закладах освіти, проєкцію державної мовної політики на організацію підвищення кваліфікації педагогів-філологів в різні історичні періоди. Для нашого дослідження важливим є визначення ролі закладів підвищення кваліфікації вчителів загалом і філологічних зокрема в південних областях України в реалізації державної мовної політики в освітній галузі.

Хоч освіта післявоєнних років була підпорядкована офіційному курсу радянської влади на утворення нової історичної спільноти – радянського народу, мовою спілкування визначалась російська, в освітній галузі підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін південних областей України означений період відзначений заходами, які передбачали обов'язковість навчання і перевірки знання української мови як мови викладання в загальноосвітніх навчальних закладах. Знання української мови вчителями всіх навчальних дисциплін перевірялися в 40-50-ті роки ХХ століття під час курсів підвищення кваліфікації. В історико-педагогічній розвідці Г. Чух процитовані архівні дані про результати такої перевірки. Зокрема, у Миколаївській області в 1949 р. 42 слухачі місячних курсів не склали заліки. Переважна більшість таких вчителів – це вчителі 1-4 класів і вчителі мов, які написали незадовільно роботу з української або російської мови, або з обох мов. Окремі вчителі, які в 1948 р. виявили на курсах незнання мови й отримали завдання підготуватися до складання заліків у 1949 році, протягом року не працювали й виявили свою неписьменність. Наказом обласно такі вчителі відсторонені від педагогічної роботи [6]. Такий підхід до реалізації засад мовної

політики в галузі освіти свідчить про національноорієнтоване спрямування змісту курсів підвищення кваліфікації в південних областях у повоєнні роки ХХ століття.

У період політехнізації шкільної освіти в 1953–1954 роках проблеми мовно-літературної освіти школярів не були пріоритетними. Шкільна освіта приводилася у відповідність до соціально-економічних цілей країни. Одним із головних завдань було визначення заохочення молоді йти працювати на виробництво. Зміст загальноосвітнього навчання відставав від досягнень науки. Регіональна преса південних областей України відображала цей процес. Зокрема, 10 червня 1954 р. «Наддніпрянська правда» (м. Херсон) доповідала, що забезпечення виконання державних приписів здійснюється через систему позаурочної, позашкільної діяльності і суспільно-корисної роботи. У школах запроваджувалися нові навчальні плани, програми, підручники [3]. При цьому в регіоні в досліджуваній період не зафіксовано кардинальних змін у підходах до організації мовно-літературної освіти школярів, удосконаленні професійності вчителів мови і літератури через систему підвищення кваліфікації.

Ситуація змінилася вже через кілька років зі зміною пріоритетів загальнодержавної (всесоюзної) мовної політики. Прочитуємо статтю з всесоюзної газети «Правда»: «У радянській школі здійснюється навчання рідною мовою. Це одне з важливих завоювань ленінської національної політики. Водночас у школах союзних й автономних республік серйозно вивчається і російська мова, що є могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до багатств російської та світової культури. Проте не можна не враховувати того, що по лінії вивчення мов у школах союзних і автономних республік існує велике перевантаження дітей. Справді, у національних школах діти вивчають три мови: рідну, російську та одну з іноземних. Треба вивчити питання про те, щоб надати право батькам вирішувати, до школи з якою мовою навчання віддавати своїх дітей... Треба дозволити не включати іноземну мову в число обов'язкових предметів у тих школах, де для цього немає відповідних умов» [4].

Освітня реформа 1958 року остаточно закріпила привілейоване становище російської мови в системі освіти СРСР і Української РСР зокрема: чинним стало положення про вільний вибір навчання і вивчення другої мови в російських школах на території союзних республік. На тлі політичної відлиги кінця 50-х – початку 60-х років національно-культурна мовна політика в Україні не зазнала суттєвих змін, поступово набувала нових, не властивих і неприйнятних для неї форм. Українська мова як мова навчання вже на межі 50–60-х років ставала прерогативою сільських шкіл, різко падав відсоток учнів, які навчалися рідною мовою в містах. В освітній політиці держави послідовно реалізовувалася цільова настанова на збільшення обсягу навчального часу для вивчення російської мови як засобу міжнаціонального спілкування, а в 1970-і роки – більшою мірою як другої рідної [2].

М. Б. Парахіна наводить статистику співвідношення учителів української мови й літератури та їхніх колег, які викладали російську мову і літературу в загальноосвітніх школах республіки, наведену в доповідній записці Міністерства освіти УРСР до ЦК КПРС «Про стан і заходи поліпшення викладання української і російської мов у школах УРСР»: «У 1958/1959 навчальному році в 5–7 класах нараховувалося 24 921 українських філологів, а викладачів російської мови й літератури – 23 319, що, по суті, було співвідношенням 1:1 при тому, що росіяни як були, так і залишалися в УРСР меншиною. Принаймні, всесоюзний перепис населення 1959 р. зафіксував таке співвідношення між жителями УРСР української й російської національностей – 32158493 і 7090813 осіб, тобто 76,8 % до 16,9 %; за рідною мовою співвідношення було більше на користь російської – 73 % і 24,3 %. Але й тоді абстрактно пропорційно співвідношення українських і російських філологів у школах УРСР мало б виглядати як 3:1» [5].

Отже, діяльність закладів підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін досліджуваного періоду визначалася необхідністю перепідготовки вчителів, насамперед, російської мови, які мали впроваджувати засади державної мовної політики в регіоні. Підвищення кваліфікації вчителів української мови і літератури, іноземних мов, хоч і здійснювалося, але не було пріоритетним. Окрім директив освітніх реформ, заклади післядипломної педагогічної освіти вчителів філологічних дисциплін визначали організацію підвищення класифікації педагогів на основі подальших законодавчих-правових документів: Закону СРСР «Про освіту», що затверджував вивчення російської мови як рідної всіма учнями неросійської національності; постанови ЦК КПРС 1978 року «Про посилення вивчення і викладання російської мови». У національних школах її вивчали як обов'язковий предмет. Позашкільні виховні заходи та курси за вибором проводилися російською. Зміст післядипломної освіти вчителів філологічних дисциплін відкоригований іншою постановою (1983 р.) ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік», яка передбачала удосконалення методики викладання російської мови і літератури всіх типів шкіл, укладання нових програм для шкіл з поглибленим вивченням російської мови тощо.

Як показала практика останніх десятиліть існування СРСР, домінування навчання дітей з першого класу чужою мовою, оголошеною «другою рідною», призвело не лише до втрати рідної, але й збільшило частку відставання в мовленнєвому розвитку випускників так званих «національних шкіл з російською мовою навчання». Замість очікуваної двомовності, учні не оволодівали ні російською, ні рідною мовами, часто мали труднощі сприйняття наукових і культурологічних понять, належної комунікації й дальшого продовження освіти. Багатолітня діяльність так званої української національної школи в інтересах тієї унітаризації (разом з іншими чинниками) зрештою призвела до деформації національного розвитку – декілька поколінь українців було виховано поза рідною мовою і національною культурою, що призвело до відриву від національних традицій, до маргіналізації значних верств українського населення.

Необхідно акцентувати й на дискримінації вчителів філологічних дисциплін (української мови і літератури, іноземної мови) порівняно з вчителями російської мови. У бюджеті СРСР на утримання закладів освіти, починаючи з 1984 року, щорічно передбачалися асигнування в сумі 2,5 млн. карбованців на підвищення ставок учителям початкових класів, що викладають російською мовою, та вчителям російської мови та літератури 4–10 класів. Окрім того, збільшено стипендійний фонд на 257 тис. карбованців для виплати підвищеної стипендії студентам, що навчалися за спеціальністю «Російська мова та література» [1].

Заходи реформи освіти 1984 року стали поштовхом для перебудови національноспрямованої освіти, гуманізації освітньої галузі на підґрунті національної ідеї. У навчальних планах середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР збільшено кількість годин на вивчення української мови і літератури, а на вивчення російської мови і літератури, природничо-математичних дисциплін – зменшено. Зміна пріоритетів в освітній галузі відображена в збільшенні кількості вчителів української мови і літератури, які пройшли підвищення кваліфікації в обласних інститутах удосконалення вчителів.

У сучасній мовно-літературній шкільній освіті, а отже, і в системі післядипломної педагогічної освіти досліджувана нами проблема екстраполюється впровадженням національно спрямованої й при цьому полікультурної освіти. На нашу думку, це сприятиме формуванню в учнів патріотизму, полікультурної компетентності, вихованню толерантності. Для закладів післядипломної освіти вчителів це важливо ще й тому, що значна частина вчителів філологів-слухачів курсів підвищення кваліфікації здобули освіту в педагогічних вишах у часи, коли ідеї

національноспрямованої, полікультурної освіти не були пріоритетними. Залишається відкритим питання в закладах післядипломної освіти південних областей України підвищення кваліфікації вчителів, що викладають кримськотатарську мову і літературу.

Висновки. Аналіз впливу мовної політики в освітній галузі на зміст підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін південних областей України в 40-рр. ХХ – на початку ХХІ ст. дає можливість стверджувати, що освіта виконує функцію соціоутворювального чинника регіону. Засилля російської мови в освітньому процесі шкіль у досліджуваній період викликано недостатньою увагою до викорінення цієї проблеми загалом і в системі післядипломної педагогічної освіти зокрема. У сучасному освітньому просторі робота вчителя-філолога, а отже, і закладів післядипломної педагогічної освіти, зорієнтована на обов'язкове оволодіння й користування, насамперед, у сфері комунікації, здобувачами освіти державною (українською), рідною (національною, регіональною) мовами і, принаймні, однією іноземною мовою (як правило, мовою держав-членів Європейського Союзу). Перспективи подальших досліджень вбачаємо у висвітленні особливостей методичної підготовки вчителів філологічних дисциплін південних областей України в 40-ві рр. ХХ – на початку ХХІ ст.

Список використаних джерел:

1. Ломінська Н. В. Мовна політика в галузі освіти в Україні та національна свідомість: історичний аналіз : навчальний посібник. Острог: Вид-во «Острозька академія». 168 с.
2. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2008.
3. Новини. *Наддніпрянська правда*. 1954. 1 вересня. С. 4.
4. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в стране... *Правда*. 1958. 16 ноября. № 320 (14714). С. 2.
5. Парахіна М. Б. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (з історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 128–146. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2014_4_10.
6. Чух Г. П. Удосконалення професійності вчителів філологічних дисциплін Півдня України в 1940-1958 рр. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Одеса. 2019. № 19. Т. 3. С. 61–64.

References:

1. Lominska, N. V. (2001). *Movna polityka v haluzi osvity v Ukraini ta natsionalna svidomist: istorychnyi analiz* [Language policy in the field of education in Ukraine and national consciousness: a historical analysis]. Ostroh: Vyd-vo "Ostrozka akademiia" [in Ukrainian].
2. Lopushynskiy, I. P. (2008). *Formuvannia ta realizatsiia derzhavnoi movnoi polityky v haluzi osvity Ukrainy* [Formation and implementation of the state language policy in the field of education of Ukraine]. (Extended abstract of doctor's thesis). National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
3. Novyny [News]. (1954). *Naddnipyrianska pravda*, p. 4 [in Ukrainian].
4. Ob ukreplenii svyazi shkoly s zhizn'ju i o dal'nejshem razvitii sistemy narodnogo obrazovaniya v strane ... [On strengthening the connection of the school with life and on the further development of the public education system in the country ...]. (1958, November 16). *Pravda*, 320 (14714), 2 [in Russian].
5. Parakhina, M. B. (2014). Osoblyvosti rusyfikatsii v URSR u druhii polovyni 1950 – pershii polovyni 1960-kh rr. (z istorii movnoi problemy) [Features of Russification in the USSR in the second half of 1950 - first half of the 1960s (on the history of the language problem)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 128-146. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2014_4_10 [in Ukrainian].
6. Chuk, G. P. (2019). Udoskonalennia profesiynosti vchyteliv filolohichnykh dystsyplin Pivdnia Ukrainy v 1940-1958 rr. [Improving the professionalism of teachers of philological disciplines in the South of Ukraine in 1940-1958]. *Innovatsiina pedahohika. Odesa*, 19, 3, 61-64 [in Ukrainian].

Kokhanovska O. V.,
 orcid.org/0000-0001-7294-173X

THE INFLUENCE OF LANGUAGE POLICY IN EDUCATIONAL SPHERE ON THE CONTENT OF TEACHERS OF PHILOLOGICAL DISCIPLINES ADVANCED TRAINING IN THE SOUTHERN REGIONS OF UKRAINE (40'S XX – EARLY XXI CENTURY)

The article analyzes the influence of language policy in educational sphere on the content of professional development of teachers of philological disciplines in the southern regions of Ukraine in the 40's XX – early XXI century.

The relevance of the study is due to the current realities of education in Ukraine and its educational trends, including the formality of the transition of a large part of secondary schools in the southern regions of Ukraine to study the state language, insufficient speech skills of many graduates for their socialization in Ukrainian society.

The article notes that the problem of the educational space of the Southern part of Ukraine at that time is the use of Ukrainian as the language of the indigenous population and Russian as the language of the former metropolis, which is caused primarily by historical events of previous years. The main tendencies of gradual transformation of the content of advanced training of teachers-philologists in the South of Ukraine under the influence of the state language policy which was carried out during the corresponding time intervals are highlighted.

The study allowed us to conclude, however, that education is a social factor in the region. The dominance of the Russian language in the educational process of schools in the period under study is caused by insufficient attention to the eradication of this problem in general and in the system of postgraduate pedagogical education in particular. The work of a teacher of philology in the modern educational space and, as a consequence, the entire system of postgraduate pedagogical education is focused on the mandatory use and mastery of students in the state (Ukrainian), native (national, regional) languages and at least one foreign (usually , in the language of the Member States of the European Union (English, German, French, Swedish, etc.) in the language, primarily in the field of communication.

Key words: language policy, educational sphere, advanced training, teachers-philologists, South of Ukraine.

Дата надходження статті: 22.01.2020 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Білавич Г. В.

УДК 373.1

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi45.74>

Кузьменко В. В.*,
 orcid.org/0000-0002-5424-8234

РОЗВИТОК ДІАЛЕКТИКО-МАТЕРІАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ УЧНІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ (60-ТІ – 80-ТІ РР. ХХ СТ.)

У статті висвітлено розвиток світогляду учнів періоду 60-х – 80-х рр. ХХ ст. під час виконання дослідної роботи на навчально-дослідній ділянці. Підкреслено, що формування світогляду залежить від вікових та індивідуальних особливостей особистості, що розвивається.

Зауважено, що для розвитку наукового світогляду необхідне усвідомлене засвоєння знань, яке досягається активними мисленневими процесами в поєднанні із самостійністю та пізнавальною активністю самої особистості. Ефективність процесу формування світогляду є активною взаємодією учня з навколишнім світом, з різноманітною діяльністю.

*© Кузьменко В. В.